

EKONOMSKI EFEKTI TRANZICIONIH PROCESA U POLJOPRIVREDI ZEMALJA CENTRALNE I ISTOČNE EVROPE

ECONOMIC EFFECTS OF TRANSITION PROCESSES IN AGRICULTURE OF EAST AND CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES

Mr Teodor M. Petrović
Ekonomski fakultet u Brčkom

Apstrakt. Nakon negativnih tendencija u poljoprivrednoj proizvodnji u posljednjoj dekadi dvadesetog vijeka, početak novog milenijuma zemljama Centralne i Istočne Evrope (CIE) donosi stabilizaciju i preokret. Poljoprivreda u zemljama CIE u petnaestogodišnjem tranzicionom periodu morala je da odgovori na političke promjene, ekonomsko restrukturiranje, nepovoljne vremenske uslove i sl. Rezultat ovog procesa je prijem osam zemalja CIE u EU, 1. maja 2004. godine. Pored velikih napora restrukturiranje poljoprivrede i prehrambene industrije u većini zemalja CIE još nije završeno, a poljoprivredna proizvodnja samo u nekim zemljama dostigla je nivo prije tranzicije.

Ključne riječi: poljoprivredna proizvodnja, restrukturiranje, pristup EU-15

Abstract. After some negative tendencies in agriculture production in the last decade of the 20th century, the beginning of the new milenium in the Countries of Central and East Europe (CEE) bring stabilisation and a turnaround. During the 15-year-old period of transition the CEE countries' agriculture broad to respond to political changes, economic restructuring, adverse wather conditions etc. The result of this process is the adwision of 8 CEE countries in EU on 1st Maj 2004. Despite great effotrs, restructuring of agriculture and food production industry has not yet veen finished in most CEE countries and the agricultural production has reached the pre-transition level in just a few contries.

Key words: agriculture production, restructuring, accession EU-15 approach

UVOD

Integracija zemalja Centrane i Istočne Evrope (CIE) u Evropsku uniju (EU) bila je njihov najvažniji politički prioritet od ranih 90-tih godina prošlog vijeka i značajna je ne samo u političkim već i u ekonomskim odnosima. Od početka 1990-tih godina poljoprivreda u zemljama CIE značajno je izmijenjena, i uprkos ogromnim prirodnim resursima poljoprivreda nije bila u mogućnosti da koristi raspoložive kapacitete u punoj mjeri. Opadanje poljoprivredne proizvodnje u najznačajnijom mjeri uzrokovano je smanjenom upotrebom proizvodnih faktora, koji u ukupnom padu učestvuju sa oko 80%, a promjene u njihovoj upotrebi u kombinaciji sa drugim faktorima kao što su: privatizacija, tehničko-tehnološki progres, resursna struktura, institucionalno uređenje i odnosi razmjene trebali bi znatnije ubrzati oporavak poljoprivrednog sektora zemalja CIE.

Stabilizacija u većini zemalja CIE se prije javlja u sektoru ratarske nego stočarske proizvodnje. Krajem 90-tih godina dvadesetog vijeka poljoprivredna proizvodnja glavnih ratarskih kultura približavala se predtranzicionom nivou, ipak desetogodišnji transformacioni procesi nisu doveli do dostizanja predtranzicionog proizvodnog nivoa osnovnih poljoprivrednih proizvoda, što je uticalo na smanjenje učešća ovih zemalja u ukupnoj svjetskoj poljoprivrednoj proizvodnji. Specifičnost širenja tehničko-tehnoloških inovacija u poljoprivredi i nezadovoljavajuće restrukturiranje industrijskog sektora u zemljama CIE usporava tempo i efikasnost tehničkog progressa a time i razvoj poljoprivrede. U ovako izmijenjenim okolnostima zemlje CIE se sve više okreću EU zahtijevajući integraciju i pristup jedinstvenom tržištu. Rezultat ovih zahtjeva i "partnerstva" bio je da su sve zemlje "aplikanti" postali neto uvoznici poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na početku novog milenijuma, ali i prijem u EU, 1. maja 2004. godine.

RAST OBIMA I PROMJENE U STRUKTURI PROIZVODNJE

Poslije negativnih tendencija koje su se ispoljile u poljoprivrednoj proizvodnji u prvih pet godina tranzicionog perioda, u posljednjim godinama gotovo da su sve zemlje CIE zabilježile stabilizaciju i preokret. Samo u Sloveniji i Rumuniji nivo proizvodnje se približio predtranzicionom¹. U ostalim zemljama teškoće u poljoprivredi bile su uslovljene različitim spletom okolnosti kao što su: cjenovna i trgovinska liberalizacija, privatizacija, ukidanje ili smanjenje potrošačkih i proizvođačkih subvencija, gubitak tradicionalnih tržišta i sl. Cijene inputa, kao što su energija i mineralna đubriva, težile su rastu ka svjetskim cijenama, dok su cijene poljoprivrednih proizvoda stagnirale ili neznatno rasle. Najizraženije teškoće ispoljile su se u stočarskom sektoru koji je u velikom broju zemalja CIE značajno dekapitalizovan. U ratarskom sektoru, koji se u početku adaptirao na oštro smanjenje upotrebe inputa, stabilizacija cjenovnog input-output odnosa dovodi do izvjesnog oporavka u korišćenju inputa.

Većina zemalja CIE, osim Mađarske i Bugarske, bile su ili su nedavno postale neto uvoznici poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Najznačajniji trgovinski partner za većinu zemalja CIE je EU, posebno na strani uvoza s učešćem od 40 do 55%. Opadanje ovog učešća nastupa poslije 1995. godine povećanom razmjenom između zemalja CIE ovog regiona. Kao izvozna destinacija EU je značajna naročito za izvozno orijentisane zemlje kao što su Mađarska, Poljska, Češka i Bugarska, pošto apsorbuje 30 do 40% njihovog poljoprivredno-prehrambenog izvoza. Deficit u trgovinskoj razmjeni s EU povećao se u periodu 1995-1997. godine i samo su Mađarska i Bugarska imale pozitivan trgovinski bilans s Unijom. Najvažniji izvozni artikli zemalja CIE u EU su žive životinje, meso i povrće, koji učestvuju sa više od 25% u njihovom ukupnom izvozu. Cijene poljoprivrednih proizvoda znatno su povećane, posebno ratarskih, a cjenovni raskorak između zemalja CIE i EU za žitarice, svinjsko i živinsko meso neznatno je smanjen i može se očekivati njegovo nestajanje, pod uslovom da EU sprovede planirane reforme Zajedničke agrarne politike (ZAP-a).

Opšte ekonomsko stanje poljoprivrede i makroekonomski ambijent

Nakon značajnog smanjenja proizvodnje, na samom početku tranzicionog perioda, većina zemalja CIE 1994. godine bilježi oporavak. Ovaj rast nešto je veći u prvoj u odnosu na drugu grupu zemalja CIE, da bi prosječni rast za obje grupe na kraju 1994. godine iznosio 4,1% (Tabela 1).

% promjene	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1999	2000	2001 ^e	2002 ^e
Poljska	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	6,9	4,1	4,0	1,5	1,9
Mađarska	-3,3	-11,9	-4,3	-2,3	2,9	1,5	1,3	4,4	4,2	5,2	3,8	3,2
Češka	-1,2	-11,5	-3,3	0,6	2,7	6,4	3,9	1,0	-0,4	2,9	3,5	3,8
Slovenija		-8,1	-5,5	2,8	5,3	3,9	3,1	3,7	5,2	4,6	3,7	3,3
Estonija			-22,0	-8,5	-1,8	4,3	4,0	5,2	-0,7	6,9	5,3	4,7
CIE-I			-0,7	1,9	4,2	5,7	4,6	5,1				
Rumunija	-5,6	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	4,1	-6,6	-2,3	1,6	4,6	4,4
Bugarska		-8,4	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-10,1	-6,9	2,4	5,8	4,2	3,6
Slovačka	-2,5	-14,4	-6,5	-3,7	5,0	7,0	6,9	5,9	1,9	2,2	2,7	3,5
Litvanija	-3,3	-131	-34,0	-30,4	1,0	3,3	4,7	5,7	-3,9	3,9	4,5	3,5
Letonija			-34,9	-14,9	0,6	-0,8	2,8	3,5	1,1	6,8	7,9	4,5
CIE-II			-11,9	-3,9	3,4	5,7	3,0	-1,8				
CIE-10			-3,2	0,6	4,1	5,7	4,3	3,5	2,5	3,9	2,9 ^e	2,9 ^e
EU-15					2,9	2,1	1,4	2,3	2,6	3,3	1,6	1,4

Tabela 1. Promjene realnog rasta GDP u zemljama CIE i EU

Napomena: e – procjena,

Izvor: European Commission: *Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries - Summary Report*, Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, 1998, p. 13., i European Commission Directorate General for Agriculture: *"Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of EU Enlargement to the CEECs"*, March 2002, p. 74, Annex 2: *The Role of Agriculture in the Candidate Countries and the EU-15*, (www.europa.eu.int/agriculture/public/reports).

Grupa zemalja CIE-I imala je tendenciju rasta GDP u periodu 1994-1997. godina, dok su zemalja CIE-II nakon početnih pozitivnih pomaka bilježile negativne tendencije GDP. Prosječna stopa rasta GDP za zemlje CIE-10 bila je veća 1994. godine (4,1%) nego 1997. godine (3,5%). Podaci korišćeni u izvještajima i

¹ EU Commission: *"Agriculture and Prospects in the Central and Eastern European Countries - Summary Report"*, Directorate General for Agriculture (DG VI), WD, Brussels, June 1998, pp. 7-9

analizama EU o stanju i perspektivama poljoprivrede zemalja CIE zasnivaju se na podacima nacionalnih statističkih i ekonomskih instituta, podacima FAO, OECD i Evropske komisije (DG VI), dok su parametri za predviđanja u zemljama CIE do 2003. godine uzeli u obzir: 1) opšte ekonomsko stanje 2) strukturne promjene u poljoprivredi, 3) rast stanovništva, 4) razvoj svjetskog tržišta, 5) vezanost sa politikom EU, 6) učešće prihoda u troškovima za ishranu, 7) intenzitet inputa i rast produktivnost.

Opadanju stopa GDP u 1997. godini znatno su doprinijele Bugarska i Rumunija. Iako je bugarska privreda bila isplivala iz ekonomskih teškoća poslije 1994. godine, duboka depresija 1996. i početkom 1997. godine znatno je uticala na pad GDP. Pad GDP rumunske privrede bio je znatno veći od očekivanog, a razlog je nastavak političkih, pravnih i ekonomskih kolebanja. Značajan rast GDP zabilježile su Poljska i Slovačka, dok je najizraženiji rast bio u Mađarskoj i baltičkim državama. Očekivanja da se realni rast GDP značajnije poveća nakon 1997. nisu se ostvarila, što pokazuju i stope realnog rasta za 1999-2000, i procjene za 2001-2002. godinu.

Države	Inflacija, % promjene indeksa cijena		Nezaposlenost, % radne snage		Budžetska ravnoteža % GDP		Državni dug % GDP		Tekući deficit % GDP	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Poljska	19,90	14,90	13,60	10,50	-2,50	-1,40	53,60	68,00	-1,00	-3,10
Mađarska	23,60	18,30	9,90	8,70	-3,30	-4,60	74,10	42,00	-3,70	-2,20
Češka	8,80	8,50	3,50	5,20	-0,10	-1,00	33,10	21,80	-8,20	-7,20
Slovenija	9,70	9,00	7,30	7,10	0,30	-1,50	21,60		0,20	0,20
Estonija	23,10	12,00	10,00	10,50	-1,50	1,80	24,80		-9,80	-9,80
Rumunija	38,80	154,80	6,30	8,80	-3,50	-4,90			-6,70	-6,20
Bugarska	310,80	578,60	14,00	15,00	-11,70	-3,10			0,40	4,40
Slovačka	5,80	6,10	12,60	13,00	-4,40	-5,60			-10,10	-7,00
Litvanija	13,10	8,40	7,10	6,70	-2,50	-1,30			-9,20	-10,30
Letonija	17,60	8,40	7,20	6,70	-1,40	1,80				-9,80
EU-15	2,10	1,90	10,90	10,70	-4,20	-2,40	73,00	72,10	0,90	1,30

Tabela 2. Ekonomski pokazatelji u zemljama CIE i EU-15

Izvor: European Commission: "Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries – Summary Report," Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, June 1998, p. 15.

Postepeno smanjenje stopa inflacije u 1997. godini nastavljeno je u svim zemljama CIE, osim Bugarske i Rumunije. Većina zemalja bilježila je inflaciju manju od 15% a polovina je imala jednocifrenu stopu inflacije. Zemlje koje su ranije imale relativno visoke stope inflacije, baltičke zemlje i Poljska, zabilježile su pad ovih stopa u 1997. godini. Povećanje produktivnosti, uz istovremeno ograničavanje rasta plata, bila je makroekonomska mjera kojom su značajno oborene stope inflacije, a predviđanja su da će u većini zemalja CIE stope inflacije do 2003. godine i dalje opadati. Zvanična statistika zemalja CIE bilježi stabilizaciju ili smanjenje stope nezaposlenosti u 1997. godini u odnosu na početni tranzicioni period (Tabela 2). Nekoliko zemalja CIE iskazuje značajno pogoršanje budžetske ravnoteže i deficita kao što su Slovačka, Rumunija, Mađarska i Poljska, dok je Bugarska učinila značajan napredak u uspostavljanju budžetske ravnoteže. Izvoz u 1997. godini oporavio se brže od očekivanja kao rezultat poboljšane izvozne konkurentnosti.

U demografskim odnosima zemlje CIE predstavljaju potencijalno povećanje sadašnjeg broja stanovnika Evropske unije za oko 28%. Oko 60% povećanja stanovništva došlo bi sa zemljama tzv. prvog "talasa" s kojima se pregovara o pristupu u prvoj instanci. Relativno veliki značaj koji bi došao povećanjem stanovništva ne bi značajnije doprinio porastu GDP EU. Relativna veličina privreda zemalja CIE-10 i njihov GDP predstavljali bi nešto manje od 4% GDP ukupne privrede EU-15. Zemlje prvog "talasa" učestvuju sa oko 77,37% u ukupnom GDP zemalja CIE-10, dok je učešće zemalja drugog "talasa" znatno manje (Tabela 3).

GDP/per capita (p/c) u zemljama CIE-I predstavlja svega 17,79% nivoa EU-15, dok za zemlje CIE-II iznosi samo 7,65% u 1996. godini. U prvoj grupi zemalja veći GDP/pc imaju Slovenija (7.523€) i Češka (3.980€) a u drugoj grupi Slovačka (2.759 €) ima dvostruko veći GDP u odnosu na Litvaniju (1.324 €). Najmanji GDP/pc u prvoj grupi ima Estonija (2.274 €) a u drugoj Bugarska (881 €), što je 12,53%, odnosno 4,85% nivoa GDP/pc EU-15.

Država	Stanovništvo		Površina u 000 km ²	Broj stanovn. na km ²	GDP (2001)	GDP/pc € (1996)
	1996*	2001**				
Poljska	36,60	38 629	312 690	124	107,40	2 782
Mađarska	10,20	9 973	93 030	107	35,30	3 466
Češka	10,30	10 275	78 870	130	41,10	3 980
Slovenija	2,00	1 995	20 270	98	14,90	7 523
Estonija	1,50	1 361	45 223	30	3,30	2 274
CIE-I	62,60	62 233	550 083		202,10	3 230
Rumunija	22,60	22 390	238 399	94	28,00	1 239
Bugarska	8,40	8 107	110 990	73	7,40	881
Slovačka	5,40	5 403	49 030	110	14,90	2 759
Litvanija	3,70	3 681	65 300	56	4,90	1 324
Letonija	2,50	2 351	64 599	36	3,90	1 568
CIE-II	42,60	41932	528 318		59,10	1 381
CIE-10	105,20	104 165	1 078 401	97	261,20	2 484
EU-15	372,70	379 449	3 235 394	117	6 764,90	18 153

Tabela 3. Stanovništvo, površina, naseljenost i GDP zemalja CIE i EU

Izvor: European Commission: "Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries- Summary Report," Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, 1998. p.12., and European Commission Directorate General for Agriculture: Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of EU Enlargement to the CEECs, March 2002, p.74, Annex 2 The Role Agriculture in the Candidate Countries and the EU-15, (www.europa.eu.int/agriculture/publi/reports).

Značaj poljoprivrede u zemljama CIE, EU i svjetskoj poljoprivredi

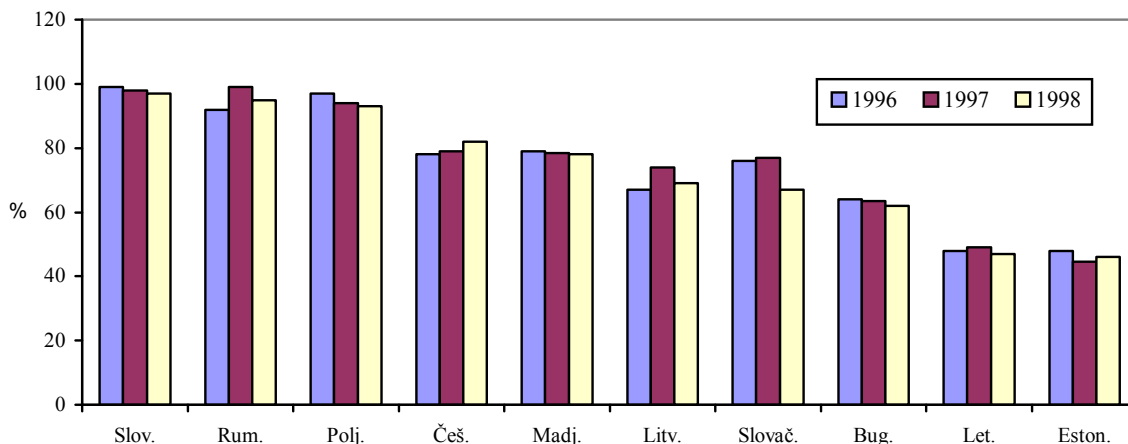
Poljoprivreda u većini zemalja CIE ima veliki značaj u stvaranju GDP i zapošljavanju radne snage, a samo u Češkoj, Slovačkoj i Sloveniji relativni značaj poljoprivrede u zapošljavanju usporediv je s prosjekom EU. Najveći značaj poljoprivrede u stvaranju GDP 1996. godine bio je u Rumuniji i Bugarskoj, a slijedile su zatim baltičke države. U jednom broju zemalja CIE u toku tranzicionog perioda zaposlenost u poljoprivredi bilježi tendenciju rasta, i u apsolutnom i u relativnom smislu, posebno u zemljama u kojima je ona djelovala kao izvjesni amortizer pogoršane ekonomske situacije. Takav trend izražen je u Rumuniji i Bugarskoj a potom i u Poljskoj i Letoniji. Ukupan broj zaposlenih u poljoprivredi zemalja CIE-10 prelazio je 10 miliona i znatno je veći u poređenju sa EU, gdje je iznosio 7,5 miliona (Tabela 4), dok je produktivnost u poljoprivrednoj proizvodnji bila svega 11% produktivnosti poljoprivrede EU. Pokazatelj produktivnosti ukazuje na značajan višak radne snage u poljoprivredi zemalja CIE i važnost ekonomske diversifikacije njihovih ruralnih područja u narednim godinama.

Država	Poljoprivredne površine		Poljoprivredna proizvodnja		Zaposlenost u poljoprivredi		Trgovina poljopriv. proizv.		Trošk. za ishr. % uk. rashoda
	000 ha	% uk. površine	mlrd. evra	% GDP	000	% uk. zaposlen.	% uk. izvoza.	% uk. uvoza	
Poljska	18 474	59,10	6,50	6,00	4 130	26,70	11,00	11,00	35
Mađarska	6 184	66,50	2,10	5,80	298	8,20	17,50	5,10	24
Češka	4 279	54,30	1,20	2,90	211	4,10	5,70	7,50	31
Slovenija	785	38,70	0,70	4,40	61	6,30	4,20	7,80	23
Estonija	1 450	32,10	0,30	8,00	74	9,20	15,70	15,60	30
CIE-I	31 172	56,70	10,60	5,30	4 774	18,40			
Rumunija	14 789	62,00	5,30	19,00	3 975	37,30	8,80	7,60	58
Bugarska	6 164	55,50	0,90	12,80	769	23,40	18,80	8,00	54
Slovačka	2 445	49,90	0,70	4,60	169	6,00	5,40	8,60	35
Litvanija	3 151	48,50	0,50	10,20	398	24,00	13,10	17,10	52
Letonija	2 521	39,00	0,30	7,60	208	15,30	16,80	13,40	38
CIE-II	29 070	55,00	7,80	13,10	5 519	27,90			
CIE-10	60 242	55,90	18,40	7,00	10 293	22,50			
EU-15	135 260	41,80	117,50	1,70	7 514	5,10	7,40	9,60	18

Tabela 4. Značaj poljoprivrede u zemljama CIE i EU, druga polovina 1990-tih..

Izvor: European Commission: "Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries- Summary Report," Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, June 1998, p.16.

Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, kao procenat ukupnog izvoza, značajan je za većinu zemalja CIE, posebno kada se posmatra kao izvor budućeg uvoza. Izdaci za ishranu u zemljama CIE značajna su stavka u troškovima domaćinstava i kreću se od 30-58%, a samo su u Sloveniji i Mađarskoj ovim izdacima približni izdaci u EU. Poljoprivredna proizvodnja u pojedinim zemljama CIE u 1998. godini skoro da dostiže predreformski proizvodni nivo, dok je u Estoniji i Letoniji proizvodni nivo oko 50% (Dijagram 1).

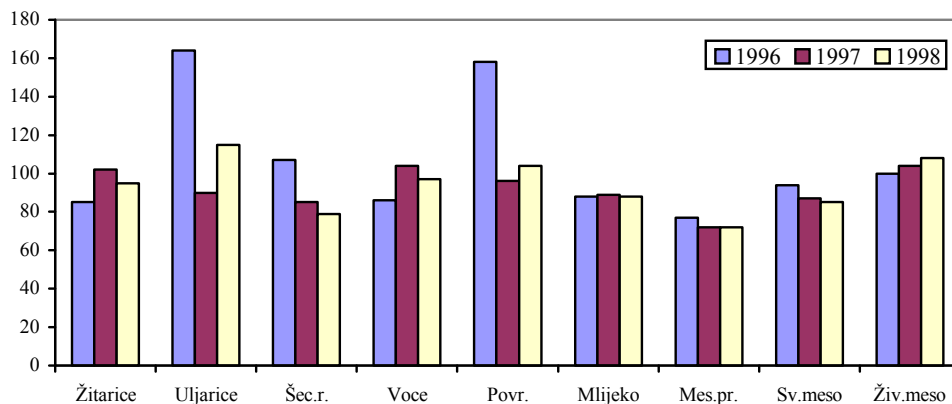

Dijagram 1. Indeksi poljoprivredne proizvodnje u zemalja CIE

*Index 1989-1990 = 100

Izvor: Csaki, C.: *Agricultural Reforms in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union – Status and Perspectives*, *Agricultural Economics* 22, 2000, p. 39.

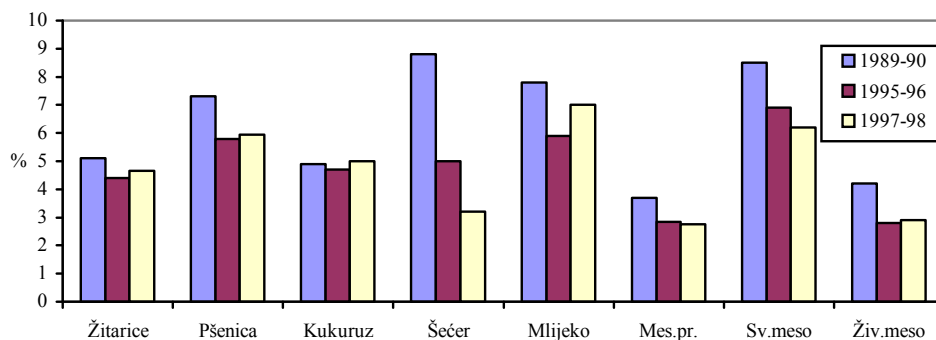
U periodu 1997-1998. godina proizvodnja glavnih ratarskih kultura približava se predtranzicionom nivou u većini zemalja CIE (Dijagram 2).

Dijagram 2. Poljoprivredna proizvodnja u zemljama CIE, kao % prosjeka 1989-1991.

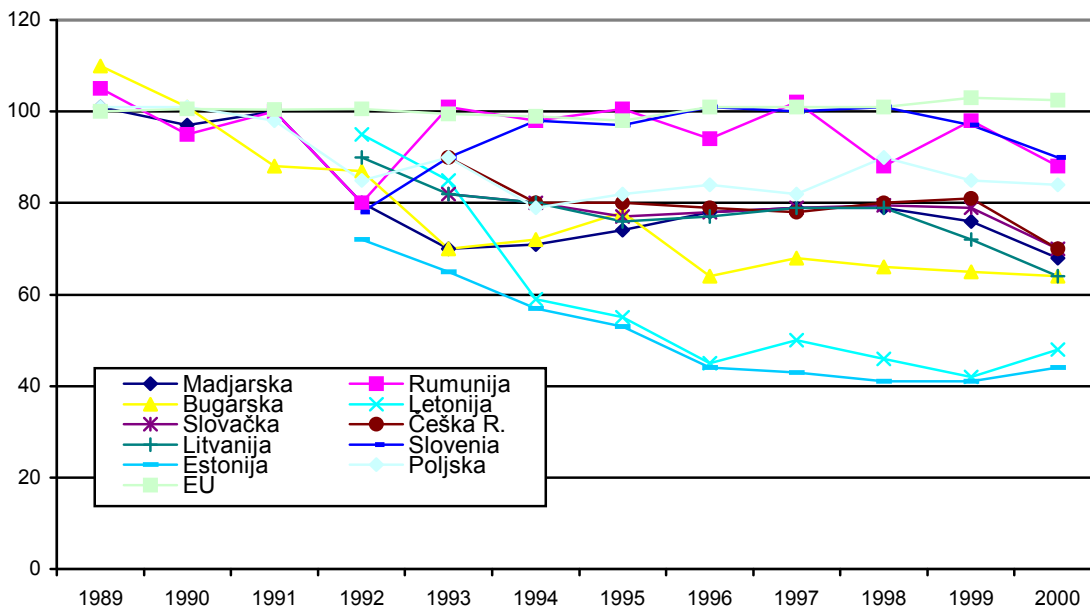
Izvor: Csaki, C.: *Agricultural Reforms in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union – Status and Perspectives*, *Agricultural Economics*, 22, 2000, p. 39.

Desetogišnji transformacioni procesi, ipak, nisu doveli do dostizanja predtranzicionog proizvodnog nivoa osnovnih poljoprivrednih proizvoda u zemljama CIE, što je dovelo do smanjenja učešća ovih zemalja u ukupnoj svjetskoj poljoprivrednoj proizvodnji (Dijagram 3). Opadanje učešća zemalja CIE u ukupnoj svjetskoj proizvodnji glavnih poljoprivrednih proizvoda bilo je naročito izraženo u periodu 1990-1996. godina, dok se u 1997-1998. godini stanje stabilizuje sa nagovještajem oporavka u ratarskom sektoru.

Dijagram 3. Proizvodnja zemlja CIE u komparaciji sa svjetskom proizvodnjom
 Izvor: Csaki, C.: *Agricultural Rreforms in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union – Status and Perspectives*, *Agricultural Economics* 22, 2000, p. 40.

Tendencije razvoja poljoprivredne proizvodnje tokom desetogodišnjeg transformacionog perioda, 1989-2000. godina, razlikuju se između pojedinih zemljama CIE. Poslije skorog dostizanja predtranzicionog proizvodnog nivoa u 1997-1998. godini kod nekih zemlja CIE negativne tendencije ponovo se javljaju u 1999. i 2000. godini (Dijagram 4).

Dijagram 4. Razvoj poljoprivredne proizvodnje u zemljama CIE i EU-15, 1989-2000.
 Napomena: 1989-1991=100,
 Izvor: European Commission Directorate General for Agriculture: *Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of EU Enlargement to the CEECs*, March 2002, p. 17. (www.europa.eu.int/agriculture).

Nastavak transformacionih procesa u periodu 1996-2001. godina dovodi do promjena u korišćenim poljoprivrednim površinama i one se smanjuju za 2,32% ili 1.395 ha, što je ipak manje u odnosu na 3,89% ili 5.256 ha smanjenja poljoprivrednih površina u EU. Iako je značaj poljoprivrede u stvaranju GDP, zapošljavanju radne snage i korišćenim poljoprivrednim površinama dominantniji u zemljama CIE nego u EU, rezultati desetogodišnjih transformacionih procesa nameću, ipak, zaključak da oni nisu bili presudni za rast poljoprivredne proizvodnje. Zemlje EU ne samo da su dostigle znatno viši tehničko-tehnološki nivo proizvodnje, već i dalje ostvaruju značajno veće stope ekspanzije tehničkog progressa i, na toj osnovi, više stope rasta poljoprivredne proizvodnje. Specifičnost širenja tehničko-tehnoloških inovacija u poljoprivredi i

nedovoljno restrukturiranje industrijskog sektora usporava tempo i efikasnost tehničkog progressa a time i razvoj poljoprivrede zemalja CIE, i pored postojanja ogromnih prirodnih resursa.²

U izmijenjenim okolnostima zemlje CIE sve se više okreću EU zahtijevajući integraciju i pristup njihove poljoprivrede i prehrambene industrije jedinstvenom tržištu, što je istovremeno uticalo i na okretanje EU dinamičnim tržištima zemalja "aplikanata". Rezultat ovih zahtjeva i "partnerstva" bio je da su skoro sve zemlje CIE, izuzev Rumunije u 2000. godini postale neto uvoznici poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Strukturne promjene u ratarskom sektoru

Ukupne obradive zemljišne površine tokom transformacionih procesa u većini zemalja CIE ostale su relativno stabilne i iznosile su 41,9 miliona, što je neznatno smanjenje za 1% u odnosu na 1989. godinu. U istom periodu obradive površine u EU smanjene su sa 78,8 na 76,3 miliona hektara ili 3,2% (Tabela 5).

Država		Žitarice		Uljarice		Krompir		Šećerna repa		Ostalo		Ukupno obr.	
		1989	1997	1989	1997	1989	1997	1989	1997	1989	1997	1989	1997
Poljska	000 ^a	8311	8857	570	317	1859	1306	423	419	3 237	3188	1 440	1 407
	% ^b	58%	63%	4%	2%	13%	9%	3%	3%	22%	23%		
Mađarska	000	2805	2935	465	573	72	69	120	98	1251	1038	4 713	4 713
	%	60%	62%	10%	12	2%	1%	3%	2%	27%	22%		
Češka	000	1662	1686	122	276	115	73	127	92	1 207	961	3 232	3 089
	%	51%	55%	4%	9%	4%	2%	4%	3%	37%	31%		
Slovenija	000	123	95	2	0.4	30	9	4	6	88	62	247	172
	%	50%	55%	1%	0%	12%	5%	2%	3%	36%	36%		
Estonia	000	396	325	1	8	52	32	0	0	527	536	976	902
	%	41%	36%	0%	1%	5%	4%	0%	0%	54%	59%		
CIE-I	000	13 297	13 898	1 159	1 175	2 128	1 489	674	615	6 310	5 785	23 568	22 963
	%	56%	61%	5%	5%	9%	6%	3%	3%	27%	25%		
Rumunija	000	5978	6316	1 072	871	351	255	256	129	1 801	1768	9 458	9 339
	%	63%	68%	11%	9%	4%	3%	3%	1%	19%	19%		
Bugarska	000	2151	2 026	240	453	40	44	41	5	1 385	1770	3 856	4 298
	%	56%	47%	6%	11	1%	1%	1%	0%	36%	41%		
Slovačka	000	814	853	62	139	55	33	55	47	517	387	1 503	1459
	%	54%	58%	4%	10	4%	2%	4%	3%	34%	27%		
Litvanija	000	1006	1 162	11	22	120	121	34	35	1 129	1526	2 300	2 866
	% ^c	44%	41%	0%	1%	5%	4%	1%	1%	49%	53%		
Letonija	000	666	483	2	1	85	70	14	11	919	438	1 685	1 002
	%	40%	48%	0%	0%	5%	7%	1%	1%	55%	44%		
CIE-II	000	10 615	10 839	1 387	1486	651	523	399	227	5 751	5889	18 802	18 964
	%	56%	57%	7%	8%	3%	3%	2%	1%	31%	31%		
CIE-10	000	23912	24 737	2 546	2661	2 779	2 012	1 073	842	12 061	11 674	42 370	41 927
	%	56%	59%	6%	6%	7%	5%	3%	2%	28%	28%		
EU-15	000	40 866	37 913	4 896	5349	1928	1408	2039	2042	29065	29 588	78 794	76 300
	%	52%	50%	6%	7%	2%	2%	3%	3%	37%	39%		
CIE/ EU	%	59%	65%	52%	50%	144%	143%	53%	41%	41%	39%	54%	55%

Tabela 5. Korišćenje obradivih površina u CIE-10 i EU-15, 1989-1997.

Napomena: ^a u 000 hektara; ^b obradivog zemljišta

Izvor: European Commission: "Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries, Summary Report", Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, 1998, p. 40.

U periodu 1989-1997. godina zemlje CIE povećavaju površine pod žitaricama sa 23,9 na 24,7 miliona hektara, odnosno za 3% ukupnih obradivih površina, dok se ove površine u EU smanjuju sa 40,9 na 37,9 miliona hektara ili 7,3%. Obradive površine pod krompirom i šećernom repom smanjene su sa 7% na 5%, odnosno sa 3% na 2%, respektivno, u ukupnim obradivim površinama. Površine zasijane krompirom u zemljama CIE veće su od istih u EU, a sama Poljska raspolaže površinama pod ovom kulturom koja je skoro jednaka zasijanim površinama EU. Zastupljenost uljarica u ukupnim obradivim površinama ostala je skoro konstantna. U Baltičkim državama žitarice imaju relativno manji značaj a najveći dio obradivog zemljišta koristi se za proizvodnju stočne hrane.

² Lovre, K.: Tehnički progres u razvoju jugoslovenske poljoprivrede, Institut za međunarodne ekonomske odnose, Novi Sad, 1986, str. 69

Strukturne promjene u stočarskom sektoru

Transformacioni procesi u zemljama CIE ostavili su katastrofalne posljedice na stočarski sektor a negativne tendencije u pojedinim zemljama još uvijek nisu u potpunosti zaustavljene (Petrović, 2003, str. 100). Broj goveda i ovaca smanjen je za više od 50% i ovo smanjenje naročito je bilo izraženo u Letoniji (0,35%), Bugarskoj (0,36%), Estoniji (0,42%), Litvaniji (0,43%) i Rumuniji (0,50%), dok je broj krava, svinja i živine u svim zemljama CIE smanjen od 30-35% (Tabela 6).

U 1997. godini zemlje CIE imale su oko 17 miliona grla goveda, što je svega petina od broja kojim raspolažu zemlje EU, dok je ovo učešće 1989. godine bilo više od jedne trećine. Broj krava u zemljama CIE 1997. godini predstavlja samo četvrtinu ukupnog broja EU, dok je 1989. godini ovo učešće iznosilo trećinu ukupnog broja. Određeni pozitivni pomaci mogli bi se usmjeriti na povećanje broja svinja i živine, gdje oni 1997. godini dostižu skoro 70% predtranzicionog nivoa i učestvuju sa trećinom u ukupnog broja EU. Broj ovaca i koza u zemljama CIE imao je najveće smanjenje i ima najmanje učešće u ukupnom brojnom stanju EU, gdje je takođe smanjen. U narednom periodu diversifikacijom stočnog fonda i povećanjem broja sitne stoke (ovce, koze, pčele), koje ima više radno-intenzivni karakter, značajnijim investicionim ulaganjima ostvario bi se oporavak stočarskog sektora u zemljama CIE. Najveći broj zemalja "aplikanata" ima dvostruke ciljeve: proizvodnju mlijeka i govedeg mesa i ograničene ciljeve za stvaranje rasa goveda.³ (Petrović, 2003, str. 101).

Država		Goveda		Krave		Svinje		Živina		Ovce/koze	
		1989	1997	1989	1997	1989	1997	1989	1997	1989	1997
Poljska	000	10 733	7 303	4 990	3 487	18 835	18 135	51 740	56 300	4 409	491
	97/89		0,68		0,70		0,96		1,09		0,11
Mađarska	000	1 690	909	568	390	8 327	5 289	61 604	32 300	2 231	924
	97/89		0,54		0,69		0,64		0,52		0,41
Češka	000	3 481	1 866	1 248	702	4 685	4 080	32 479	27 572	399	121
	97/89		0,54		0,56		0,87		0,85		0,30
Slovenija	000	546	484	243	207	576	589	13 300	5 800	30	73
	97/89		0,89		0,85		1,02		0,44		2,43
Estonija	000	819	343	301	172	1 099	298	6 897	2 325	135	45
	97/89		0,42		0,57		0,27		0,34		0,33
CIE-I	000	17 269	10 905	7 350	4 958	33 522	28 391	166 020	124 297	7 204	1 654
	97/89		0,63		0,67		0,85		0,75		0,23
Rumunija	000	6 416	3 236	1 704	1 769	14 351	7 133	127 561	78 478	17 288	9 647
	97/89		0,50		1,04		0,50		0,62		0,56
Bugarska	000	1 613	582	648	358	4 119	1 500	41 805	16 227	9 045	3 869
	97/89		0,36		0,55		0,36		0,39		0,43
Slovačka	000	1 622	848	559	313	2 708	1 900	16 584	14 692	630	441
	97/89		0,52		0,56		0,70		0,89		0,70
Litvanija	000	2 435	1 054	850	586	2 705	1 128	17 486	7 775	105	45
	97/89		0,43		0,69		0,42		0,44		0,43
Letonija	000	1 472	509	544	277	1 555	460	10 320	3 790	175	64
	97/89		0,35		0,51		0,30		0,37		0,37
CIE-II	000	13 558	6 229	4 305	3 303	25 438	12 121	213 756	120 962	27 243	14 066
	97/89		0,46		0,77		0,48		0,57		0,52
CIE-10	000	30 827	17 134	11 655	8 261	58 960	40 512	379 776	245 259	34 447	15 720
	97/89		0,56		0,71		0,69		0,65		0,46
EU-15	000	85845	84344	36 009	33 610	101 841	118 183			101 439	94 354
	97/89		0,98		0,93		1,16				0,93
CIE/EU	%	36%	20%	32%	25%	58%	34%			34%	17%

Tabela 6. Broj stoke u zemljama CIE i EU, 1989-1997. godina

Izvor: EC: "Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries- Summary Report", Directorate General for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, 1998, p. 41.

³ Petrović, T.: Transformacioni procesi u poljoprivredi zemalja Centralne i Istočne Evrope, magistarski rad, Ekonomski fakultet Subotica, Subotica, 2003, str. 101.

ZAKLJUČAK

Poljoprivredna proizvodnja i nakon desetogodišnjeg tranzicionog perioda nije u svim zemljama CIE, koje su se 1. maja 2004. godine pridružile EU, dostigla svoj predtranzicioni proizvodni nivo. Dok se proizvodnja ratarskog sektora približila predtranzicionom nivou na 90-100%, stočarski sektor dostigao je tek 60-80% nivoa, ali se značajno razlikuje između pojedinih zemalja CIE. Kvantitativne analize uzroka opadanja proizvodnje ratarskog sektora pokazale su da se oko 80% smanjenja može objasniti redukovanom upotrebom proizvodnih faktora (npr. rad, mehanizacija, zemljište, đubrivo). U komandno-planskoj ekonomiji zemljama CIE nije funkcionisalo tržište a izvršena cjenovna i trgovinska liberalizacija dovela je da su skoro sve ove zemlje postali neto uvoznici poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz EU. Proces usaglašavanja domaćih agrarnih politika sa ZAP-om, najrigidnijim ekonomsko-institucionalnim segmentom, istovremeno traži i prilagođavanje ZAP-a promijenjenoj agrarnoj strukturi proširene zajednice (EU-25) koja donosi više poljoprivrede nego bilo koje njeno dosadašnje proširenje.

LITERATURA:

1. EU Commission: "Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries – Summary Report", Directorate for Agriculture (DG VI), Working Document, Brussels, 1998.
2. EU Commission: "Prospects for Agricultural markets 1998-2005", DG VI, 1997.
3. Csáki, C.: Agricultural Reforms in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union – Status and Perspectives, Agricultural Economic No 22, 2000.
4. Lovre, K. Tehnički progres u razvoju jugoslovenske poljoprivrede, Institut za međunarodne odnose, Novi Sad, 1986.
5. Petrović, T.: Transformacioni procesi u poljoprivredi zemalja Centralne i Istočne Evrope, magistarski rad, Ekonomski fakultet Subotica, Subotica, 2003.